

AGNĖ ČEPAITIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

ORCID id: orcid.org/0000-0002-6018-0520

Mokslinių tyrimų kryptys: dialektologija, geolingvistika, sociolingvistika.

AIDAS GUDAITIS

Lietuvių kalbos institutas

ORCID id: orcid.org/0000-0001-7098-3143

Mokslinių tyrimų kryptys: geolingvistika, arealiniai tyrimai.

DOI: doi.org/10.35321/all84-07

RYTŲ AUKŠTAIČIŲ PANEVĖŽIŠKIŲ DIFERENCINIO POŽYMIO KAITA: GEOERDVINIS ASPEKTAS

The Change of Phonetic Differential Feature
in the Eastern Aukštaitian Subdialect of
Panevėžys: the Geospatial Approach

ANOTACIJA

Straipsnyje pirmą kartą Lietuvoje GIS technologijos pagrindu veikiančiais geoerdvinės analizės metodais nagrinėjama viena rytų aukštaičių panevėžiškių fonetinė skiriamoji ypatybė – kirčiuotų ir nekirčiuotų kamieno mišriųjų dvigarsių *an*, *am* atliepimas atitinkamai [ɔn], [ɔm], tradiciškai vadinamas okavimu. Tyrimo tikslas – nustatyti okavimo kaitą per 100 metų ir įvertinti šio požymio tęstinumą.

Straipsnyje pateikiama okavimo analizė, paremta dviem tarminės medžiagos sluoksniais: Petro Būtėno tyrimu (1932: 168–193) ir Lietuvių kalbos instituto Tarmių archyve saugomais garso įrašais. Vertinant tiriamojo požymio tęstinumą, remiamasi papildomais socio-ekonominiais ir sociokultūriniais duomenimis.

Nustatyta, kad okavimo plotas yra pakitęs. Laiko požyriui, okavimo kaitos lūžis galėjo vykti Antrojo pasaulinio karo ir pokario laikotarpiu. Gauti rezultatai rodo gana nuoseklų ir palaipsnį okavimo nykimą. Tai paliudija ir naujausi socioekonominiai ir sociokultūriniai duomenys.

ESMINIAI ŽODŽIAI: rytų aukštaičių panevėžiškių patarmė, Petras Būtėnas, okavimas, geoerdvinė analizė, tarminių ypatybių kaita.

ANNOTATION

The article deals with one of the phonetic differential features of the Panevėžys subdialect of Eastern Aukštaitian. This phonetic feature is characterised by pronunciation [ɔn], [ɔm] of stressed and unstressed semi-diphthongs *an*, *am* in the stem, that is traditionally referred to as “okavimas”. The geospatial methods based on GIS technology for geolinguistic analysis were used for this dialectal feature for the first time in Lithuania. The purpose of this study is to determine the shift of the “okavimas” feature over 100 years and to assess its continuity.

The article presents an analysis of the “okavimas” feature based on two layers of material: the research made by Petras Būtėnas (1932: 168–193) and the audio recordings stored in the Archive of the Dialects at the Institute of the Lithuanian Language. Additional socio-economic and socio-cultural data were used to assess the continuity of the analysed phonetic feature.

The area and intensiveness of the phonetic distinctive feature “okavimas” was found to have changed and almost disappeared during the time. From a time perspective, the breaking point of the change in the intensity of use of the “okavimas” feature could have taken place during the Second World War and the post-war period. The results show a consistent and gradual decline in the “okavimas” feature. This is also evidenced by the recent socio-economic and socio-cultural data.

KEYWORDS: Eastern Aukštaitian Subdialect of Panevėžys, Petras Būtėnas, “okavimas”, geospatial analysis, change of dialectal feature.

1. ĮVADAS

Pirmuosiuose deskriptyviniuose tyrimuose panevėžiškių skiriamosios ypatybės ir patarmės kalbinė sistema aprašyta kaip uždara, neatsižvelgta į jos variantiškumą (plg. Geitler 1875¹; Вольтеръ 1886; 1904: 325–335, 338–340, 345–354; Jaunius 1970 (1898): 114–161; Барановскій 1898; Būga 1961 (1924): 82–83; Salys 1992 (1935; 1946): 114–119, 122–131; Gerullis 1930:

¹ Remiamasi (Mikulėnienė 2011: 19–27).

35–46, 54–65, 66–76; Būtėnas 1932: 168–193 ir kt.). Statiškas panevėžiškių patarmės vaizdas teiktas ir vėlesniuose fonologiniuose panevėžiškių tyrimuose (Zinkevičius 1966; Girdenis, Zinkevičius 1966: 139–147; LKT 1970: 14, 32–36; LKA I–III; Garšva 1982: 65–74; 1982a; 1984: 74–82; Ručinskaitė 1984: 72–76; Kačiuškienė 1984: 42–53; Kačiuškienė, Girdenis 1997: 31–36; Kazlauskas 1968: 10–20; Garšva 1977: 76–87; Kačiuškienė, Girdenis 1982: 189–191 ir kt.). Kitaip tariant, iki XX a. antrosios pusės panevėžiškių patarmės požymiai nagrinėti laikantis NORM'o kriterijaus (Chambers, Trudgill 2004: 30; dar žr. Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014: 32 ir kt.).²

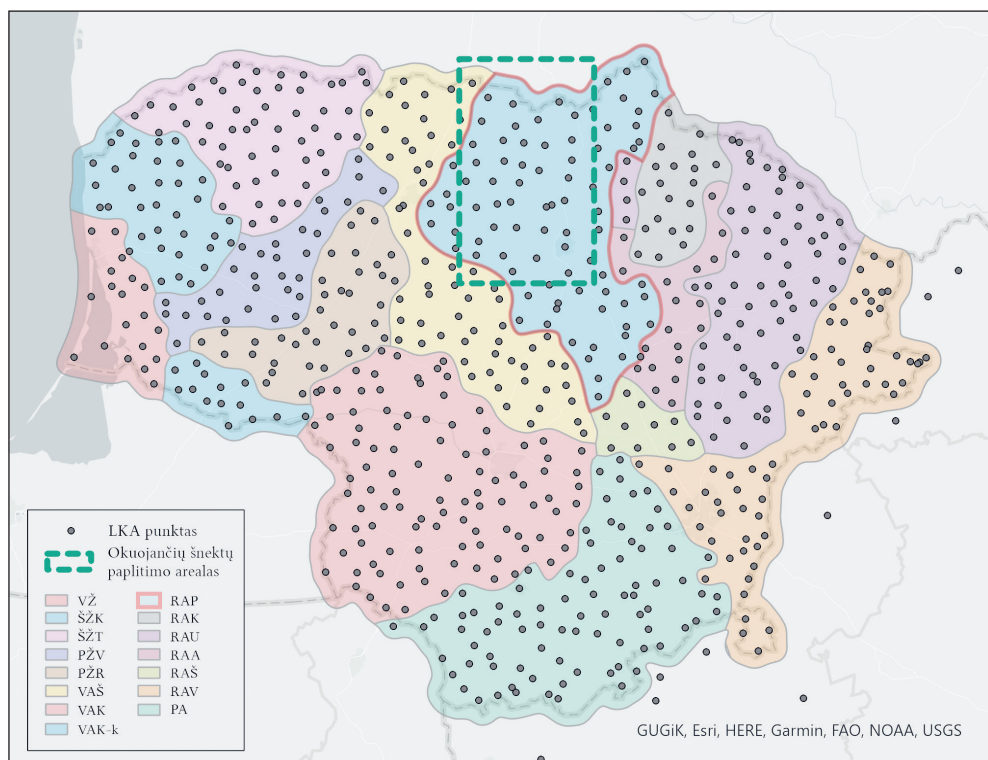
Nuo XX a. aštuntojo–devintojo dešimtmečio darbuose pradėtas vertinti panevėžiškių patarmės variantiškumas. Kokybiniuose ir kiekybiniuose skiriamųjų ir būdingųjų panevėžiškių ypatybių tyrimuose atsižvelgiama į amžiaus kriterijų, vertinama tiriamųjų kalbinė savimonė, nuostatos, mobilumo įtaka kalbinių požymių kaitai ir pan. Taigi panevėžiškių tarmės ypatybės atsidūrė įvairių sričių tyrimų lauke: aprašomųjų ir eksperimentinių (plg. Zinkevičius 1975: 85; 1979: 92–93; Kačiuškienė 1982: 39–45; 1983: 24–38; 2000: 25–31; Markevičienė 2001: 29–32; Garšva 2002: 9–18; Kačiuškienė 2003: 88–92; LKTCh 2004: 30–34, 184–194; Kačiuškienė 2005: 49–53; 2005a: 499–503; Zinkevičius 2006: 74–82; Girdenis, Kačiuškienė 2006: 35–40; Kačiuškienė 2006; 2009: 61–67; Meiliūnaitė 2009; Kačiuškienė 2012: 53–62 ir kt.), sociolingvistinių (Kačiuškienė 2005b; Ramonienė 2006: 137–148; Geržotaitė 2016: 121–142; Čepaitienė 2016a: 136–159 ir kt.), dialektometrinių (Pukevičiūtė 2015: 175–195; Čepaitienė 2016: 143–174; 2018; 2018a: 44–75; 2019: 39–74; Mikulėnienė et al. 2019; Čepaitienė, Bakšienė 2020: 1–37) ir perceptyviosios dialektologijos (Aliūkaitė et al. 2017; 2020).

Šio tyrimo objektas yra vienos iš rytų aukštaičių panevėžiškių skiriamųjų ypatybių – okavimo – kaita per daugiau nei 100 metų laikotarpį. Okavimu straipsnyje vadinamas tyrimui pasirinktų kirčiuotų ir nekirčiuotų kamieno mišriųjų dvigarsių *an*, *am* atliepimas atitinkamai [ɔn], [ɔm], pvz.: [l'kɔ'ndā] ~ *kanda*, [l'sɔ'm'ɪɫ'sɪ] ~ *samtis*, [ɫ'dɔɲ'gʷs] ~ *dangus*, [pɑ²'sɔm'ɪd'ɛ] ~ *pasamdė*, [lɔɲ'g'ɛɪɫ'sɪ] ~ *langelis*, [kɔm'ɟ'ɪɪt'] ~ *kamšyti*³. Ši nevienodo laipsnio ypatybė būdinga didžia-

² Angl. *non-mobile older rural male* – sėslus, vyresnio amžiaus, kaime gyvenantis vyras. NORM'o kriterijus pradėtas taikyti dar XIX a. vieno iš geolingvistikos pradininkų Jules Gilliérono tyrimuose (Chambers, Trudgill 2004: 30).

³ Terminus okavimas ir okuojančios šnektos pasiūlė Petras Būtėnas (1932: 168). Dar plg. tarmių klasifikacijų autorių tam pačiam tarmės arealui vadinti pasirinktus rytiečių antrųjų (Барановский 1898: 15, 32–33), aukštaičių rytiečių pantininkų ir pontininkų (Salys 1992 (1946): 104–109), rytų aukštaičių panevėžiškių (Girdenis, Zinkevičius 1966: 139–147) terminus. Okavimo plotu senosiose ir dabartinėje tarmių klasifikacijoje laikomas panevėžiškių arealas, kuriame įvairuoja mišriųjų dvigarsių *an*, *am*, *en*, *em* ir iš jų kilusių *q*, *ę* atliepimai. Paties stipriausio okavimo plote

jai daliai rytų aukštaičių panevėžiškių ploto (plg. jos vietą dabartinėje tradicinių tarmių klasifikacijoje 1 pav.).

1 PAV. Rytų aukštaičių panevėžiškių ir okavimo plotas dabartinėje Zigmo Zinkevičiaus ir Alekso Girdenio tarmių klasifikacijoje (1966)

Šio straipsnio tikslas – geoerdvinės analizės metodais įvertinti okavimo kaitą per 100 metų ir prognozuoti jo tęstinumą⁴.

Tikslui pasiekti išsikelti šie uždaviniai: 1) remiantis Petro Būtėno (1932: 168–193) prieš beveik 100 metų atliktu tyrimu (1923–1932 laikotarpiu), GIS metodais rekonstruoti XX a. pradžios okavimo paplitimo arealą bei įvertinti šios ypatybės tuometį vartojimo intensyvumą (dar žr. Čepaitienė, Gudaitis

tvirtagaliai, nekirčiuoti *an, am, en, em* iš jų kilę *q, ę*, taip pat tvirtapradžiai *an, am* verčiami į [ɔn], [ɔm], [ɛn], [ɛm], [ɔ], [ɛ], o tvirtapradžiai *en, em* atliepiami kaip bendrinėje kalboje (Girdenis, Zinkevičius 1966: 139–147 ir kt.).

⁴ Už tyrimo idėją, vertingus patarimus ir konsultacijas nuoširdžiai dėkojame prof. dr. Danguolei Mikulėnienei.

2021); 2) remiantis gautais rezultatais, išskirtame areale atrinkti gyvenamąsias vietas, patenkančias į skirtingo laipsnio okavimo paplitimo zoną; 3) klausantis daugiausia XXI a. pradžioje šiuose plotuose surinktų garso įrašų, užfiksuoti kirčiuotų ir nekirčiuotų kamieno mišriųjų dvigarsių *an*, *am* atliepinius vyresniosios ir jaunesniosios (kai nesama duomenų – vidurinės) kartos pateikėjų kalboje⁵; 4) remiantis garso įrašų analize, įvertinti okavimo kaitą ir nustatyti apytikrą laiką, kada, tikėtina, nustota okuoti, arba vietoje mišriųjų dvigarsių [ɔn], [ɔm] pradėta sistemiškiau vartoti bendrinei kalbai artimi variantai [an], [am]; 5) remiantis socioekonominiais ir sociokultūriniais duomenimis (žr. 2 skyrių), įvertinti okavimo tęstinumą.

Tiriamąją medžiagą sudaro: 1) Būtėno straipsnyje paskelbtas okuojančių šnektų tyrimas (1932: 168–193), kurio pagrindu rekonstruotos XX a. pradžios okuojančių šnektų ribos ir vartojimo intensyvumas (dar žr. Čepaitienė, Gudaitis 2021)⁶; 2) 45 pateikėjų, gimusių 1888–1997 m., garso įrašai, XXI a. surinkti daugiausia iš okuojančių šnektų paribių, t. y. iš gyvenamųjų vietovių, kurias skiria mišriųjų dvigarsių *an*, *am* izoglosės (plg. LKA II: 83–86, žemėl. Nr. 68, 69 ir kt.), (žr. 2 pav.); nagrinėjama 24 vyresniosios, 21 vidurinės ir jaunesniosios kartos kalbinė medžiaga⁷.

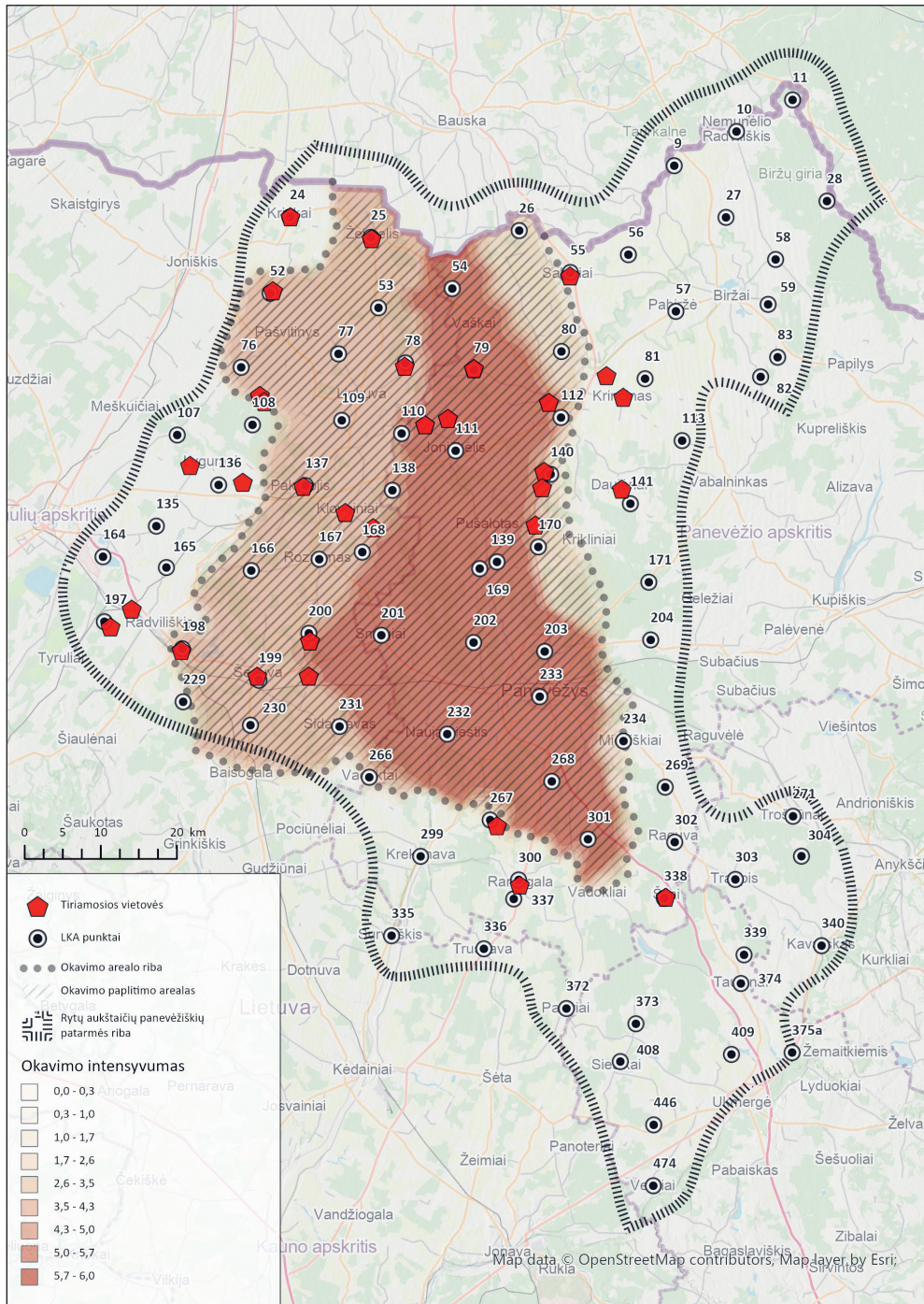
Prognozuojant tiriamojo požymio tęstinumą, remiamasi minėtais socioekonominiais ir sociokultūriniais duomenimis (plačiau žr. 2 skyrių).

Tyrime pritaikyti geoinformacinių sistemų (GIS) technologijos pagrindu funkcionuojantys geoerdvinės analizės įrankiai leidžia kitaip nei iki šiol vertinti ir vizualizuoti lietuvių kalbos variantiškumą.

⁵ Nagrinėti tik du garso įrašai, užrašyti XX a. antrojoje pusėje.

⁶ Pabrėžtina, kad autorius okavimui priskyrė daugiau tarminių ypatybių: ne tik mišriųjų dvigarsių *an*, *am* atliepinius, kurie pasirinkti šiame tyrime, bet ir kirčiuotų ir nekirčiuotų kamieno ilgųjų balsių *q*, *ę* bei mišriųjų dvigarsių *en*, *em* atliepinius (Būtėnas 1932: 179).

⁷ Tyrime siekta vertinti okavimo kaitą, remiantis vyresniosios ir jaunesniosios kartos kalba. Tačiau vietovių, kuriose jaunesniosios kartos atstovų garso įrašų nesama, kartu su vyresniosios pasirinkta tirti vidutinio amžiaus informantų kalba.

2 PAV. Gyvenamosios vietovės, pasirinktos okavimo tyrimui (Čepaitienė, Gudaitis 2021)

2. TYRIMO METODIKA IR ĮRANKIAI

Šiandien kalbos variantiškumo tyrimus iš esmės keičia XX a. šeštajame dešimtmetyje atsiradusios ir lingvistikoje pradėtos taikyti GIS technikos ir metodai. Jais analizuoti amerikiečių tarmių atlaso duomenys⁸ (Lee, Kretschmar 1993: 541–560), vakarų Pensilvanijos tarmių variantiškumas (Ayad, Luthin 2009: 1–26), tailandiečių tarmių kaita ir ribos (Teerarojanarat, Tingsabadh 2011: 363; 2011a: 55–75); daugiau apie GIS įrankių ir metodų taikymo galimybes geolinguistikoje žr. (Hoch, Hayes 2010: 23–36; Lameli et al. 2010, dar žr. Lee et al. 2018: 152–156 ir kt.). Diferenciniai panevėžiškių požymiai ir apskritai lietuvių tarmės GIS metodais dar nenagrinėtos.

Okavimo paplitimo arealo rekonstrukcija. Siekiant išskirti XX a. pradžios okavimo paplitimo arealą bei įvertinti šios ypatybės tuometį intensyvumą, GIS technologijos priemonėmis („Esri ArcGIS Pro“ bei plėtiniai) buvo identifikuotos ir lokalizuotos Būtėno straipsnyje (1932: 168–209) įvardintos įvairaus laipsnio okuojančių bei autoriaus vadintų kaimyninių šnekų gyvenvietės, išskirtos ir išsamiai aprašytos natūralios pašnekčių ribos.

Istorinių gyvenviečių bei aprašytų natūralių ribų lokalizacija buvo tikslinama, papildomai remiantis Lietuvos 1914–1945 m. topografiniais žemėlapiais (žr. *LMA Vrublevskių bibliotekos žemėlapiai*) ir to meto tarmių tyrėjo Antano Salio kartografinė medžiaga: 1) vokišku *Karte des westlichen Rußlands* (1914–1921), mastelis 1:100 000; 2) vokišku *Karte des Deutschen Reiches 1:100 000 Grossblatter* (1940–1944), mastelis 1:100 000; 3) tarpukario Lietuvos (1933–1940), mastelis 1: 100 000; 4) tarpukario Lietuvos tarmių klasifikacija (Salys 1933).

Identifikuotoms gyvenvietėms ir išskirtiems okuojančių bei vadinamųjų kaimyninių pašnekčių arealų poligonams⁹ buvo priskirtos kirčiuotų ir nekirčiuotų kamieno mišriųjų dvigarsių *an*, *am* atliepimo [an], [am]; [ɔn], [ɔm]; [ʋn], [ʋm] intensyvumo reikšmės: 0 – tam tikru variantu neatliepiama, 1 – atliepiama mišriai, 2 – atliepiama sistemiškai.

Šios reikšmės suteiktos į tiriamą arealą patenkančių gyvenamųjų vietovių poligonų centroidų taškiniam elementų sluoksniui – iš viso 2356 į okavimo arealą patenkančioms gyvenvietėms, išskirtoms iš VĮ Registrų centro viešai teikiamo Lietuvos Respublikos Adresų registro erdvinių duomenų rinkinio Lietuvos Respublikos gyvenamųjų vietovių elementų sluoksnio (duomenų aktualumas: 2020-10-01), (žr. *Lietuvos Respublikos gyvenamosios vietovės*).

⁸ Angl. Linguistic Atlas of the Middle and South Atlantic States (LAMASAS).

⁹ Plačiau apie poligonų išskyrimo metodą žr. Yamada 2016, 2–6 ir ten nurodytą literatūros sąrašą, ESRI 2004, dar žr. Teerarojanarat, Tingsabadh 2011a: 72 ir kt.; dar žr. Mikulėnienė, Čepaitienė 2021.

Gyvenamųjų vietovių elementų sluoksniui pritaikius empirinio Bajeso kringo (ang. Empirical Bayesian Kriging) geostatistinių interpoliacijos metodą (plačiau žr. *What is empirical Bayesian kriging?*), buvo išgauti kirčiuotų ir nekirčiuotų kamieno mišriųjų dvigarsių *an*, *am* atliepimo [an], [am]; [ɔn], [ɔm]; [ʋn], [ʋm] intensyvumo pasiskirstymo rastriniai paviršiai. Suminis rastrinių paviršių interpoliacijos rezultatas yra pateiktas 3 pav.

Okavimo tęstinumo prognostika. Tiriamojo tarmės požymio tęstinumui įvertinti identifikuotų okuojančių pašnekčių arealų teritorija buvo padalinta į 418 10 km² heksagonų. Jų erdvinei analizei atlikti pasitelktas poligonų praturtinimo socioekonominiais duomenimis metodas (plačiau žr. *Enrich (Analysis)*)¹⁰. Sugeneruotų heksagonų praturtinimui naudoti Michael Bauer Research GmbH Esri ArcGIS platformai teikiami demografiniai bei socioekonominiai 2018–2019 metų duomenys (plačiau žr. *Michael Bauer Research GmbH*).

Praturtinti kalbinių ypatybių, demografiniais bei socioekonominiais duomenimis heksagonai analizuoti geostatistiniais analizės metodais.

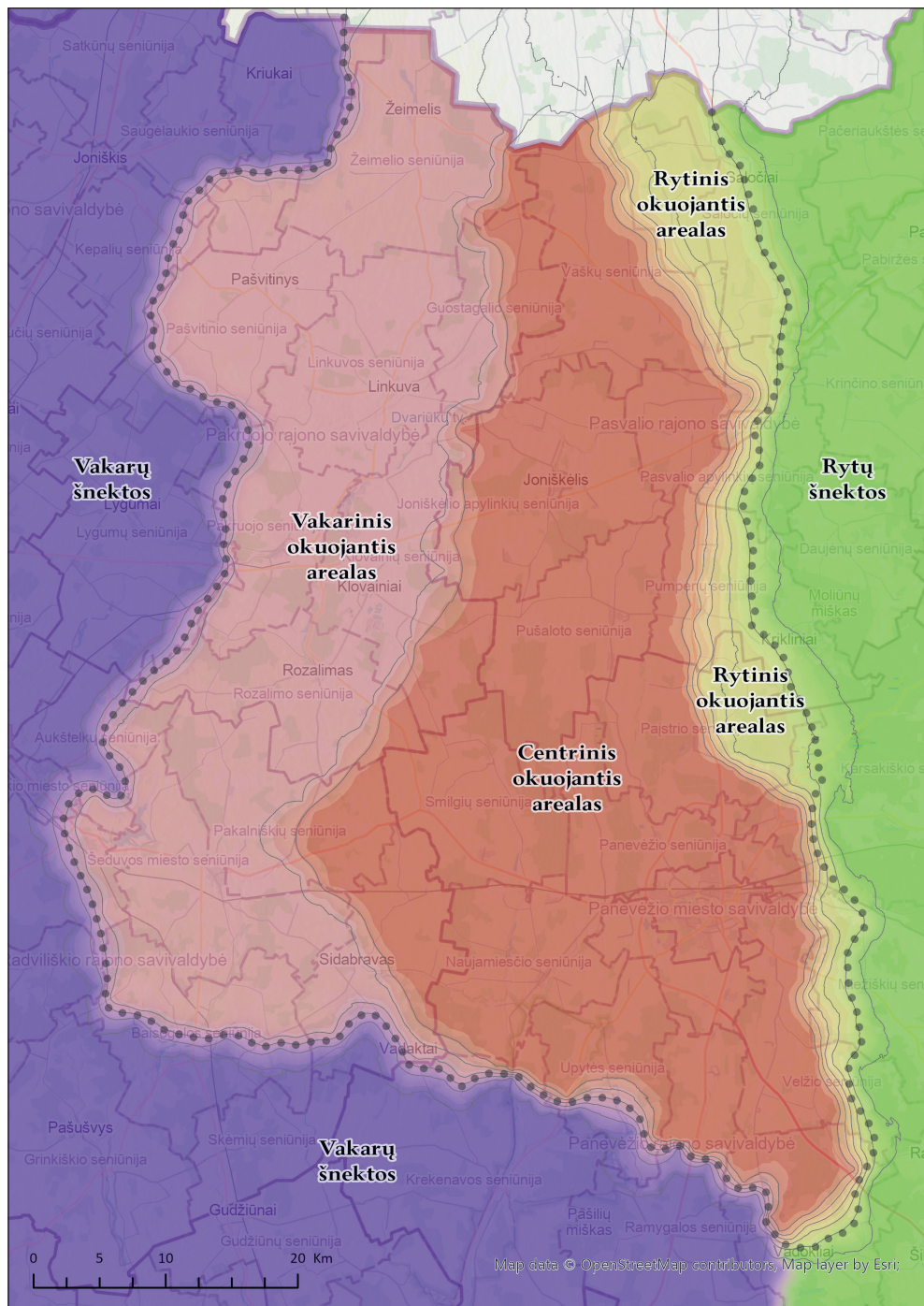
3. XX A. PRADŽIOS OKAVIMO PAPLITIMO REKONSTRUKCIJA IR YPATYBĖS INTENSIVUMAS AREALE, REMIANTIS BŪTĖNO DUOMENIMIS

Būtėno atliktu tyrimu nustatyta, kad XX a. pradžioje okuota didžiojoje šiaurės panevėžiškių patarmės dalyje (žr. Būtėnas 1932: 168–209, dar plg. Барановский 1898: 15, 32–33; Salys 1992 (1946): 104–109; Girdenis, Zinkevičius: 139–147 ir kt.; Čepaitienė, Gudaitis 2021), (3 pav.).

Būtėno duomenimis, nurodytame plote okavimo intensyvumas nevienodas. XX a. pradžioje nuosekliausiai okuota centrinėje panevėžiškių okavimo arealo dalyje aplink Vaškus, Joniškėlį, Pušalotą, Smilgius, Panevėžį, Naujamiestį, čia tvirtapradžiai, tvirtagaliai ir nekirčiuoti mišrieji dvigarsiai *an*, *am* atliepti [ɔn], [ɔm], pvz.: [l'pɔn'tɪʃs] ~ *pantis*, [l'sɔm'tɪʃs] ~ *samtis*; [r'ɔn'kɔ] ~ *ranką*, [r'kɔm'pɔs] ~ *kampas*; [lɔn'g'ɛ'lɪʃs] ~ *langelis*, [kɔm'p'ɛ'lɪʃs] ~ *kampelis* (dar žr. 1 lentelę).

¹⁰ Pagrindinė duomenų praturtinimo įrankių funkcija – papildyti tiriamuosius geografinius objektus bei jų teritorijas demografiniais, verslo, ekonominiais ar kraštovaizdžio atributais, leidžiančiais aiškiau suprasti socioekonominę tyrimų aplinką. Poligonų praturtinimo uždaviniui atlikti Esri ArcGIS technologija naudoja granuliuotų taškų duomenų rinkinį (angl. *granular point dataset*), kuris reprezentuoja gyvenamąsias vietas bei panaudoja kompleksinį geoprocėsingo algoritmą geostatistiniams duomenims apskaičiuoti. Plačiau apie praturtinimo duomenimis įrankio metodiką žr. *Data apportionment*.

Rytų aukštaičių panevėžiškių diferencinio požymio kaita:
geordvinis aspektas

3 PAV. Okuojančios šnektos XX a. pradžioje (Čepaitienė, Gudaitis 2021)

1 LENTELĖ. *Okavimo intensyvumas rytų aukštaičių panevėžiškių areale*

	<i>án, ám ~ [ɔn], [ɔm]</i>	<i>añ, aṁ ~ [ɔn], [ɔm]</i>	<i>an, am ~ [ɔn], [ɔm]</i>
Vakarinis okavimo arealas	–	+	+
Centrinis okavimo arealas	+	+	+
Rytinis okavimo arealas	–	–	+

Kitaip nei nuoseklaus okavimo areale, vakaruose aplink Žeimelį, Pašvitinį, Linkuvą, Pakruojį, Klovainius, Rozalimą, Šeduvą ir Sidabravą tvirtagaliai ir nekirčiuoti mišrieji dvigarsiai *an, am* tarti [ɔn], [ɔm], pvz.: [ʔʀɔŋˈkɔ] ~ *rankq*, [ʔkɔmˈpʰs] ~ *kampas*; [lɔŋˈgʲɛˈlʲsʲ] ~ *langelis*, [kɔmˈpʲɛˈlʲsʲ] ~ *kampelis*. Tvirtapradžius *an, am* vakarinio okavimo arealo panevėžiškiai išlaikė sveikus, pvz.: [ʔˈpʌnˈtʲsʲ] ~ *pantis*, [ʔˈsʌmˈtʲsʲ] ~ *samtis* (žr. 3 pav.).

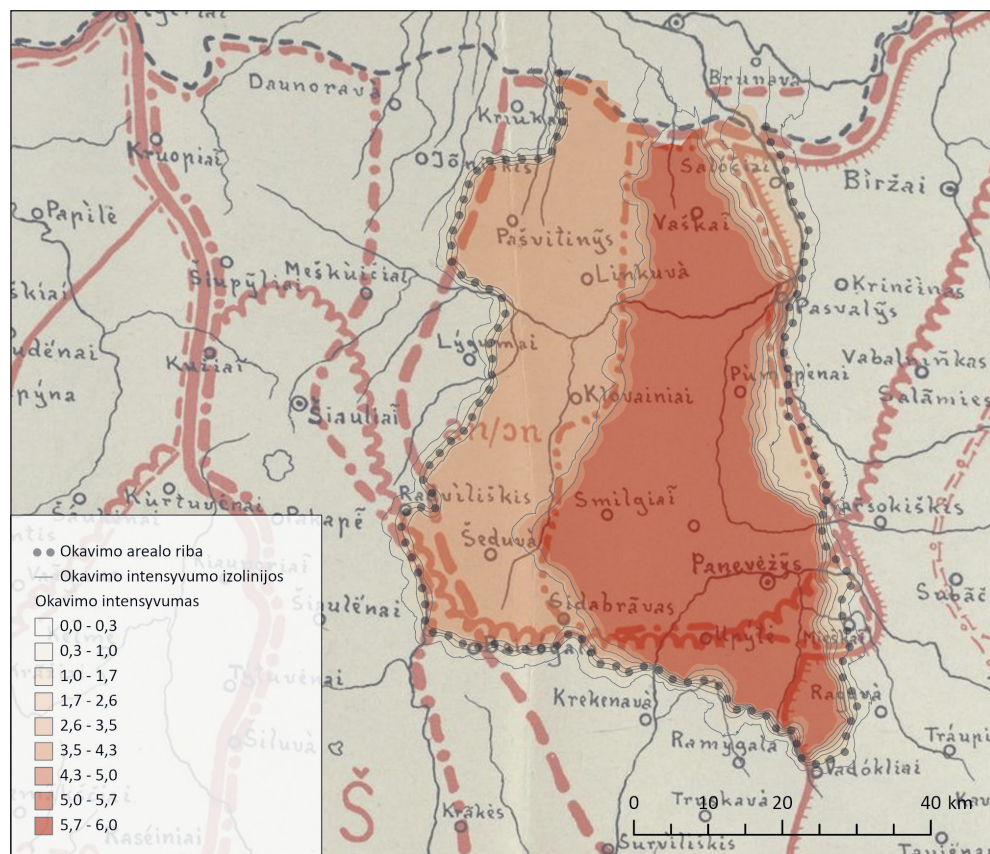
Ir tik nekirčiuotus mišriuosius dvigarsius *an, am* atliepti [ɔn], [ɔm] intensyviausio okavimo arealo rytuose link Saločių, Pasvalio ir kt. šnektų, pvz.: [lɔŋˈgʲɛˈlʲsʲ] ~ *langelis*, [kɔmˈpʲɛˈlʲsʲ] ~ *kampelis*. Tvirtapradžiai *an, am* čia tarti [un], [um] ir tvirtagaliai – [ʊn], [ʊm], pvz.: [ʔˈpuˈnˈtʲsʲ] ~ *pantis*, [ʔˈsuˈmˈtʲsʲ] ~ *samtis*; [ʔʀɔŋˈkɔ] ~ *rankq*, [ʔkɔmˈpʰs] ~ *kampas*.

Aptartosios Būtėno okuojančių šnektų ribos iš esmės sutampa su tuo pačiu laikotarpiu tarmės tyrusio Antano Salio duomenimis (1933), (žr. 4 pav.).

Skirtingai kalbininkai priskyrė tik plotus apie Kriukus, Lygumus, Raguva ir Vadoklius. Nors Būtėno pripažinta, kad minėtose teritorijose būta okavimo, tačiau mišraus, o ir tyrimas buvęs negalutinis (1932: 191–192).

Būtėno straipsnyje keliami klausimai dėl nevienodo intensyvumo okavimo arealo formavimosi, mažiausio intensyvumo vakarų okavimo areale, okavimo radimosi eigos (Būtėnas 1932: 192). Tyrėjo nuomone, neaiškios tuo metu buvusios ir kitos istorinės aplinkybės – okavimo arealo vietovardžių, asmenvardžių kilmė, žiemgalių genties substrato įtaka, baudžiavos, aukštaičių–žemaičių XVI a. sienos, valsčių, parapijų, apskričių plotų ir kt. istorinių veiksnių poveikis, bendrinės kalbos pietinėje panevėžiškių dalyje įtaka ir kt.

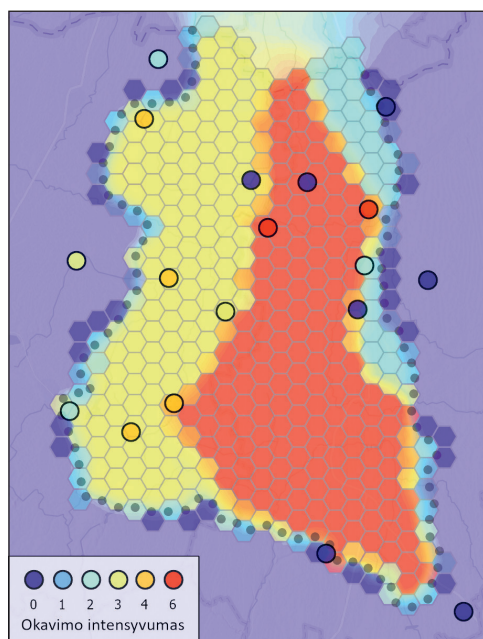
Todėl prielaidiškai teigtina, kad minėtųjų istorinių aplinkybių išaiškinimas leistų pagrįsti ir okuojančių šnektų susiformavimo priežastis. Tačiau tai jau kito tyrimo tikslas (žr. Čepaitienė, Gudaitis 2021).

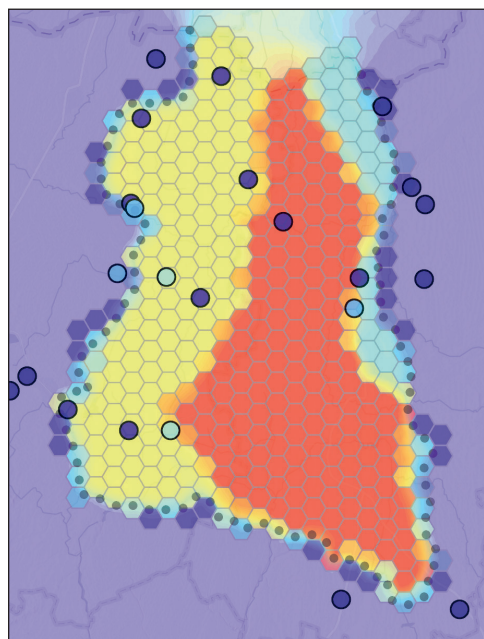
4 PAV. Okavimo plotas XX a. pradžios Antano Salio tarnių klasifikacijoje (1933),
(Čepaitienė, Gudaitis 2021)

4. OKAVIMO KAITA

Ant Būtėno išskirtų ir šiame tyrime rekonstruotų okavimo arealų ribų žemėlapis pavaizdavo tiriamajame areale 1888–1997 m. gimusių ir daugiausia XXI a. įrašytų pateikėjų okavimo suminius rodiklius, pagal okavimo intensyvumą suklasifikuotų skirtingų spalvų taškais, matyti, kad okavimo kaitos požymių esama jau pačių vyriausiųjų pateikėjų kalboje, o jaunėjančiam respondentams, lygiagrečiai traukiasi ir okavimo zona (plg. 5 ir 6 pav.).

5 PAV. Iki Antrojo pasaulinio karo gimusių pateikėjų okavimo vartoseną¹¹

6 PAV. Po Antrojo pasaulinio karo gimusių pateikėjų okavimo vartoseną

XXI a. surinktų garso įrašų duomenimis, iki karo (1888–1938) gimusių pateikėjų kalboje okavimas išlaikytas vis dėlto gana sistemiškai, pvz.: [2'q̃n'tr̥q] ~ *an-trq*, [2'dq̃n't̥t̥v] ~ *dančiy*, [1'tu:kstq̃n't̥t̥] ~ *tūkstantį*, [1'tu:kstq̃n't̥t̥s̥t̥] ~ *tūkstančiais* (LKA 200, moteris, g. 1934 m.); [q̃m'z̥t̥n'a't̥t̥s̥t̥] ~ *amžinatilsį*, [m̥ʊz̥l'k̥q̃n'ta] ~ *muzikanto*, [2'r̥q̃n'k̥q̃m] ~ *rankomis* (LKA 168, moteris, g. 1927 m.), [2'q̃n't̥rs] ~ *antras*, [2'r̥q̃n'k̥v] ~ *rankų*, [ap̥k̥q̃m'j̥t̥i:t̥] ~ *apkamšyta* (LKA 137, moteris, g. 1930 m.), (žr. 5 pav.).

Šio tarmės požymio įvairavimo esama jau vyresniosios kartos atstovų kalboje, dažnai tas pats pateikėjas pramaišiui vartoja ir *on*, *om*, ir *an*, *am* variantus. Bendrinei kalbai būdingų formų fiksuojama visuose okavimo arealuose – rytiniame, centriniame ir vakariniame, – ypatybė įvairuoja net to paties pateikėjo kalboje, pvz.: [p̥ʊs'2'q̃n'tr̥v] ~ *pusantrų*, [ben't̥d̥t̥t̥] ~ *banditai*, [2'q̃n't̥r̥ā] ~ *antra*, [l̥q̃n'k̥t̥t̥] / [l̥q̃n'k̥t̥t̥] ~ *lankyti* (LKA 52, vakarinis okavimo arealas, moteris, 1936 m.); [is̥t̥t̥g̥q̃n'da] ~ *išsigando*, [ẽnk'j̥t̥t̥t̥v] ~ *anksčiau*, [2'k̥em'pa] ~ *kampo*, [1's̥q̃m't̥t̥] ~ *samtį* (LKA 111, centrinis okavimo arealas, moteris, g. 1938);

¹¹ Mėlyna spalva rodo, kad okavimo gyvenvietėje nefiksuojama (okavimo intensyvumas – 0), o raudona – kad gyvenvietėje okuojama intensyviai (okavimo intensyvumas – 6) ir vyriausiųjų, ir jauniausiųjų pateikėjų.

[²enˈtrɔɪɔ] ~ *antrojo*, [²enˈtɜrs] ~ *antras*, [rɛŋˈkas] ~ *rankas*, [ˈaːmˈɟɪnˈɪŋkʲɛs] ~ *amžininkės*, [nʲɛsklɛnˈduːmɔ] ~ *nesklandumų* (LKA 140, rytinis okavimo arealas, moteris, g. 1923 m.). Centrinė ar periferinė gyvenamoji vieta okavimo areale analizuojamos ypatybės vartosenai įtakos iš esmės neturi.

Ir, priešingai, pokaryje gimusių (1945–1997) informantų kirčiuoti ir nekirčiuoti mišrieji dvigarsiai *an*, *am* daugiausia išlaikomi nepakitę, pvz.: [kɛmbaˈrɪuˌkʲas] ~ *kambariukas*, [sɛndʲɛˈtʲiːs] ~ *sandėlis* (LKA 197, moteris, g. 1950 m.), [ˈaːmˈɟɪɔs] ~ *amžiaus*, [ˈɛŋˈkʲsˈtʲɪ] ~ *anksti*, [²lɛŋˈkʲɛ] ~ *lankė*, [pʲɛrˈkaːnda] ~ *perkando* (LKA 78, moteris, g. 1949 m.), [paˈskɛmˈbʲɔk] ~ *pas-kambink*, [kɛmbaˈrɪiː] ~ *kambary*, [ˈsaːnɪdʲɛlʲɪs] ~ *sandėlis*, [ɪsɪˈɟɛnˈda] ~ *išsi-gando* (LKA 111, moteris, g. 1988), (žr. 6 pav.).

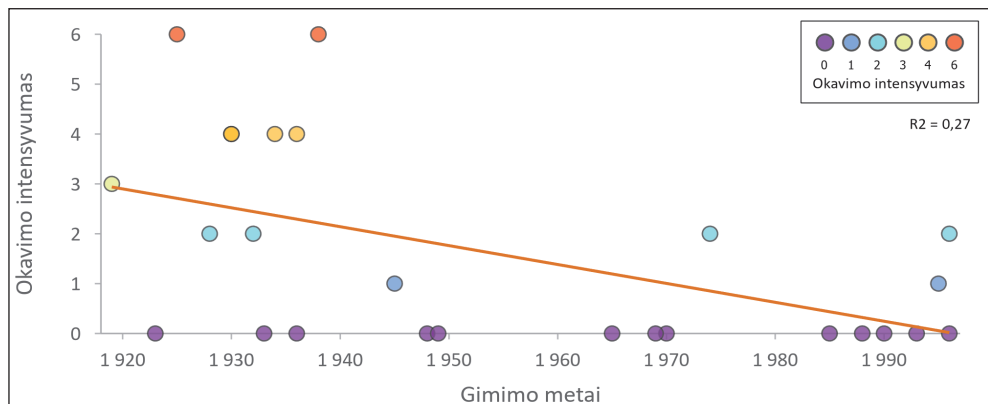
Jaunesnių tiriamųjų grupėje nustatyta tik pavienių okavimo atvejų aplink Pakruojį (pvz., [²ʃlɔmˈʃtʲas] ~ *šlamštas*, [²ɔnˈtrɔ] ~ *antrą*, bet [sɔˈpɾɛnˈtɔ] ~ *su-prantu*, [²enˈtrɔ] ~ *antrą*, [ˈlɛnˈgɔ] ~ *langų* (LKA 137, vyras, g. 1996 m.), Šeduvą (pvz., [ɔŋkʲɪˈɟɪɔ] / [ɛŋkʲɪˈɟɪɔ] ~ *anksčiau*, bet [skɛmˈbʲɛnʲa] ~ *skambina*, [ˈrɛŋˈkʲa] ~ *ranka* (LKA 200, vyras, g. 1974 m.) ir Pušalotą (pvz., [²dɔŋˈgɔ] ~ *dangų*, bet [ˈrɛŋˈkʲas] ~ *rankas*, [mɔziˈkaːntʲas] ~ *muzikantas*, [valɛnˈdʲɛ:lʲɛs] ~ *valandėlės*, [vɛnˈdʲɛnˈs] ~ *vandens* (LKA 170, moteris, g. 1995 m.).

Kitaip tariant, nustatyta, kad pokariu gimę pateikėjai okuoja 8,5 karto rečiau negu gimusieji iki karo (žr. 2 lentelę). Tai lėmė įvairios istorinės aplinkybės, dėl kurių pokariu, tikėtina, mažėjo ir tarminės kalbos prestižas.

2 LENTELĖ. Prieškariu (iki 1942 m.) ir pokariu (nuo 1943 m.) gimusių pateikėjų okavimo dažnis (ODK = 2,22/0,26)

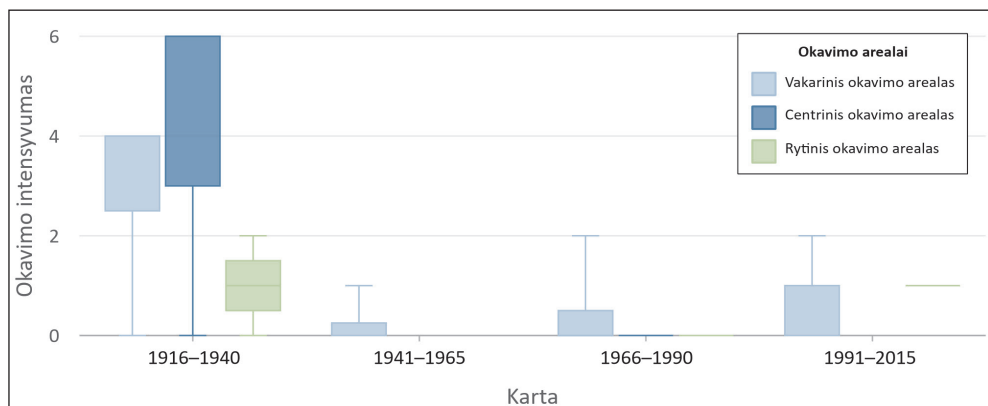
Iki Antrojo pasaulinio karo	Po Antrojo pasaulinio karo
Tyrimui pasirinkti pateikėjai	
18	27
Okavimo dažnis tarp pateikėjų	
40	7
Okavimo dažnio koeficientas (ODK)	
2,22	0,26

Įvertinus okavimo ir pateikėjų amžiaus (gimimo datos) priklausomybę, nustatyta aiški neigiama koreliacija (kuo jaunesnis pateikėjas, tuo okuojama rečiau). Tai rodo, kad pokariu suintensyvėjęs okavimo nykimas, keičiantis kartoms, vyko labai nuosekliai (žr. 7 pav.). Krintanti regresijos tiesė taip pat indikuoja, kad vėliau nei 1945 m. gimę respondentai šios ypatybės iš esmės nebevartoja arba ją vartoja labai retai.

7 PAV. Pateikėjų gimimo metų ir okavimo koreliacija

Rezultatai rodo ir išnykusias ribas tarp Būtėno nustatytų nevienodo okavimo intensyvumo arealų (žr. 8 pav.). Skirtumus tarp jų dar galima išgirsti 1916–1940 metais gimusių pateikėjų kalboje, tačiau vėliau gimę respondentai beveik nebeokuoja, kaip minėta, visuose trijuose nevienodo okavimo paplitimo arealuose esama tik pavienių atvejų, kai mišrieji dvigarsiai *an*, *am* atliepiami [ɔn], [ɔm].

8 PAV. Okavimas skirtingose amžiaus grupėse ir nevienodo okavimo intensyvumo arealuose¹²

Kiek išsiskiriančiu laikytinas vakarinis okavimo arealas, kuriame tvirtapradžiai *an*, *am* išlaikomi, o tvirtagaliai ir nekirčiuoti verčiami [ɔn], [ɔm] (dar žr.

¹² X ašyje pateikta informacija apie pateikėjų grupes pagal okavimo arealą ir gimimo metus (susiskirstyta kas 25-erius metus), y ašyje nurodytas okavimo intensyvumas.

3 pav. ir 1 lentelę). Visose tirtose šios zonos pateikėjų amžiaus grupėse užfiksuota okavimo, nors ir nenuoseklus, atvejų (žr. anksčiau pateiktus pavyzdžius). Hipotetiškai šis plotas laikytinas paskutiniu tiriamojo požymio paplitimo arealu.

Taigi, vertinant laiko skalėje, okavimo kaita fiksuojama jau vyresniosios kartos panevėžiškių tarmės atstovų, gimusių Antrojo pasaulinio karo metu ir pokariu, kalboje. Todėl darytina prielaida, kad Antrasis pasaulinis karas, sovietinė okupacija, vietinių gyventojų tremtis, kolūkių kūrimas, melioracija, vienkiečių naikinimas ir kiti neigiami socioekonominiai padariniai galimai turėjo įtakos prasidėjusiam okavimo kaitos procesui.

O erdviu, arba ypatybės paplitimo tam tikroje teritorijoje, požiūriu, darytina prielaida, kad okavimo kaita vyko šitaip: pirmiausia okavimo atsisakyta kalbiškai mišriame rytiniame okavimo areale, panašiu laiku – centrinėje okavimo zonoje (nustota okuoti ryškiausioje, lengvai pastebimoje – tvirtapradžių *an*, *am* tarimo – pozicijoje, pvz., [l'kɔ'ndā] ~ *kanda*, [l'sɔ'm'tʃsʲ] ~ *samtis*), vėliausiai nustota okuoti vakariniame areale.

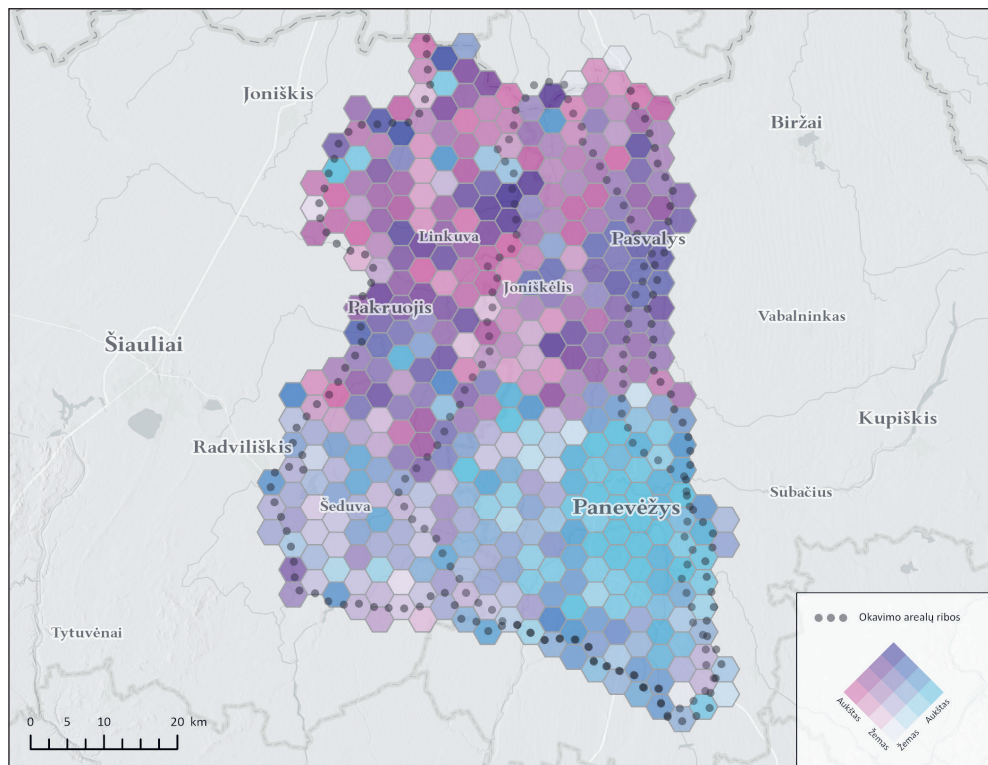
5. OKAVIMO TĘSTINUMAS

Kiekybiškai išnagrinėjus XXI a. socioekonominius (išsilavinimo, bedarbystės ir perkamosios galios) rodiklius okuojančiųjų šnektų areale, nustatyta aiški skirtis tarp šiaurinio ir pietinio arealų (žr. 9 pav.).

Iš 9 pav. matyti, kad šiaurinėje purpurinės spalvos zonoje dominuoja žemesnio išsilavinimo gyventojai, gaunantys mažesnes pajamas, vyrauja didesnė bedarbystė. Žydroji pietinė dalis, priešingai, apgyventa išsilavinusių, dideles pajamas gaunančių ir mažesnę bedarbystės riziką turinčių panevėžiškių. Taigi čia akivaizdi vykstanti urbanizacija, neužtikrinanti tradicinės panevėžiškių tarmės tęstinumo, skatinanti jos kaitą (9 pav.).

Atlikus okuojančiųjų šnektų arealo daugiakriterinę perkamosios galios, bedarbystės ir vyresniosios kartos gyventojų rodiklių klasterinę analizę (žr. *How Multivariate Clustering works*), nustatytos statistiškai patikimos teritorijos, kurios rodo, kad šiaurinė okavimo paplitimo dalis išsiskiria mažesniais perkamosios galios ir didesniais bedarbystės rodikliais, čia dominuoja vyresni nei 60 metų gyventojai (raudona spalva, žr. 10 pav.).

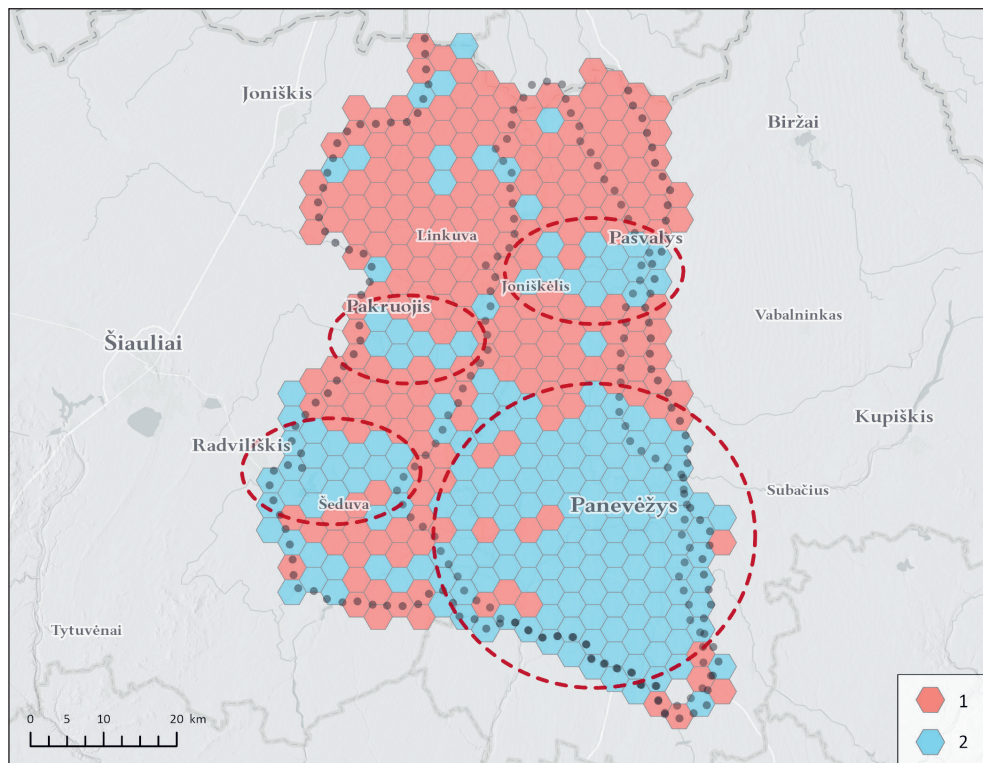
Lietuvių tarmių tyrimai rodo, kad tokios aukščiau įvardintos socioekonominės ir demografinės aplinkybės yra gana palankios tradicinės panevėžiškių tarmės ypatybių, taigi ir okavimo, jeigu jo dar esama, gyvybingumui (plg. minėtąjį NORM'o kriterijų, kaip tradicinės tarmės tęstinumo garantą; dar žr. Chambers, Trudgill 2004: 30; Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014: 32; Čepaitienė 2018: 21–22 ir kt.).

9 PAV. Išsilavinimo, bedarbystės ir perkamosios galios rodikliai okuojančiųjų šnektų areale XXI a.¹³

Paveiksle taip pat matyti keturi klasteriai, arba socioekonominiai centrai (mėlyna spalva), apgyventi daugiau jaunesnių šeimų, čia gyvenimo kokybė yra aukštesnė, lyginant su likusiu arealu: tai sritys aplink Pasvalio, Pakruojio ir Panevėžio miestus, taip pat aplink Radviliškį (plg. su visos Lietuvos ploto rodikliais, žr. Mikulėnienė, Čepaitienė 2021).

¹³ Žydros spalvos plote užfiksuoti aukštos perkamosios galios rodikliai ir didesnės aukštojo išsilavinimo procentinės dalies populiacija, purpuriniame – didesnės bedarbystės rodikliai ir didesnės pradinio išsilavinimo procentinės dalies populiacija.

10 PAV. XXI a. okuojančiųjų šnektų arealo daugiakriterinė perkamosios galios, bedarbystės ir vyresniosios kartos (60 ir vyresni) gyventojų rodiklių klasterizacija¹⁴

Kitaip tariant, šiuose arealuose tradicinės panevėžiškių patarmės pagrindu formuojasi naujieji tarminiai dariniai: tai vakarinių rytų aukštaičių regiolektas, kurio centras yra Panevėžys, ir Pasvalio geolektas (Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014a: 257–266; Čepaitienė 2018; 2019: 39–74 ir kt.). Jų kalbinis pagrindas yra ne skiriamosios panevėžiškių patarmės ypatybės, iš kurių viena yra okavimas, bet, priešingai, tarmės vartotojų nepastebimi tarminiai požymiai¹⁵. Todėl šios ap-
tartosios zonos laikytinos sritimis, kuriose okavimas, tikėtina, išnyko pirmiausia.

¹⁴ Skaičius 1 rodo teritoriją, kurioje fiksuojama žema perkamoji galia, aukšta bedarbystė ir didesnė vyresniosios kartos gyventojų dalis, skaičius 2 – plotą, kuriame nustatyta aukšta perkamoji galia, žema bedarbystė ir mažesnė vyresniosios kartos gyventojų dalis.

¹⁵ Pavyzdžiui, nekirčiuotų kamieno ilgųjų *ė, ie* atliepimas [e], o, uo – [o], ([pʲɛˈnʲɛˈlʲæ] ~ *pienelio*, [dɔˈnʲiːtʲɛ] ~ *duonytė*, [kʲɛˈdʲaˈnʲɪ] ~ *Kėdainių*); nekirčiuotų kamieno ilgųjų balsių *y, ū* tarimas trumpaisiais pažeminto pakilimo [ɪ], [ʊ], ([gʲɪˈvʲɛˈnʲɪ] ~ *gyventi*, [pʲaʒʲɪˈrʲeːk] ~ *pažiūrėk*); nekirčiuoto arba turinčio atitrauktinį kirtį kamieno trumpojo (ir sutrumpėjusio iš ilgojo) balsio *i* prieš

Apibendrinant tyrimo duomenis, galima prognozuoti, kad okavimas ilgai-
niui galimai išnyks ir nebebus Pasvalio geolekto ar (ir) vakarinių rytų aukštaičių
regiolekto, kurio centras yra Panevėžys, tarmiškųjų žymenų pluošto dalis (dėl
termino žr. Mikulėnienė 2019: 60–61).

Manytina, kad, galimai išnykus okavimui, minėtųjų panevėžiškių plote besi-
formuojančių ar susiformavusių tarminių darinių tarmiškųjų žymenų komplek-
są sudarys kiti daugiau ar mažiau ryškūs fonologiniai, morfologiniai ir derivaci-
niai žymenys (Mikulėnienė 2019: 60–61).

6. IŠVADOS

Geoerdvinės analizės metodais įvertinus okavimo kaitą per 100 metų, galima
daryti tokias preliminaras išvadas.

Vienas iš skiriamųjų šiaurės rytų aukštaičių panevėžiškių požymių – kirčiuo-
tų ir nekirčiuotų kamieno mišriųjų dvigarsių *an*, *am* atliepimas [ɔn], [ɔm], ar-
ba okavimas, – kinta, dažniau tarmės atstovų vartojami bendrinei kalbai artimi
variantai [ɑn], [ɑm].

Laiko požiūriu, okavimo kaitos lūžis galėjo vykti Antrojo pasaulinio karo ir
pokario laikotarpiu. Šiuo laikotarpiu gimusių pateikėjų kalboje nustatyta okavi-
mo kaitos ar nykimo požymių.

Erdviniu požiūriu, okavimo kaita, tikėtina, vyko tokia seka: visų pirma oka-
vimo atsiskyta kalbiškai mišriame rytiniame okavimo areale, panašiu laiku –
centrinėje okavimo zonoje, vėliausiai nustota okuoti vakariniame okavimo
areale. Pirmiausia atsiskyta ryškiausio okavimo – tvirtapradžių *an*, *am* atliepi-
mo [ɔn], [ɔm].

Pradiniais okavimo nykimo taškais hipotetiškai laikytini didieji panevėžiškių
patarmės ploto miestai: Panevėžys, Pasvalys, Pakruojis ir Radviliškio apylinkės.

Prognozuotina, kad okavimas ilgai-
niui galimai išnyks ir nebebus Pasvalio
geolekto ar (ir) vakarinių rytų aukštaičių regiolekto, kurio centras yra Panevėžys,
tarmiškųjų žymenų pluošto dalis.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

Ayad Yasser, Luthin Herb 2009: Mapping Dialect: GIS Applications in Studying
Dialect of Western Pennsylvania. – *The 2009 ESRI International User Conference*

minkštąjį priebalsį atliepimas [ɐ], o prieš kietąjį – [o], ([m^lɐ^lk^lɛ] ~ *miške*, [g^lɐ^lv^lɛ^ln^lɔm^lɔs] ~ *gy-
venimas*) ir kt.

Proceedings, 13–17 July, San Diego, California, USA, 1–26. Prieiga internete: http://proceedings.esri.com/library/userconf/proc09/uc/papers/pap_1686.pdf.

Aliūkaitė Daiva, Mikulėnienė Danguolė, Čepaitienė Agnė, Brazaitienė Laura 2020: *Lietuvių kalbos variantai: tyrėjo ir paprastojo kalbos bendruomenės nario perspektyvos*: kolektyvinė monografija, sud. D. Aliūkaitė, D. Mikulėnienė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Aliūkaitė Daiva, Mikulėnienė Danguolė, Čepaitienė Agnė, Geržotaitė Laura 2017: *Kalbos variantiškumas ir jo vertinimas perceptyviosios dialektologijos požiūriu: variantų ir vietų vaizdiniai*: kolektyvinė monografija, sud. D. Aliūkaitė, D. Mikulėnienė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Aliūkaitė Danguolė, Mikulėnienė Danguolė 2014: Geolingvistika: ideologija, teorija ir metodai. Pagrindinės sąvokos. – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistikinis ir sociolingvistikinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai)*, sud. D. Mikulėnienė, V. Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis, 29–47.

Aliūkaitė Danguolė, Mikulėnienė Danguolė 2014a: Geolektų ir regioninių dialektų formavimosi ypatumai Lietuvoje. – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistikinis ir sociolingvistikinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai)*, sud. D. Mikulėnienė, V. Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis, 257–266.

ArcGIS. Data apportionment. Prieiga internete: https://developers.arcgis.com/rest/geoenrichment/api-reference/data-apportionment.htm#ESRI_SECTION1_206F094B25E540B3A01DB46E499EB08C.

Būga Kazimieras 1961: *Rinktiniai raštai* 3, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.

Būtėnas Petras 1932: Augštaičių tarmės okuojančiosios pašnektės sienos. – *Archivum Philologicum* III, 168–209.

Chambers Jack K., Trudgill Peter 2004: *Dialectology*, second edition, Cambridge: Cambridge University Press.

Čepaitienė Agnė 2016: Kiekybinis diferencinių tarminių požymių tyrimas: rytų aukštaičių panevėžiškių ir širvintiškių atvejis. – *Acta Linguistica Lithuanica* 74, 143–174.

Čepaitienė Agnė 2016a: Vakarų aukštaičių kauniškių ir rytų aukštaičių panevėžiškių sociokultūriniai tinklai. – *Taikomoji kalbotyra* 8, 136–159. Prieiga internete: <http://mif.vu.lt/ojs/index.php/taikomoji-kalbotyra/article/view/95/86>.

Čepaitienė Agnė 2018: *XXI a. pradžios aukštaičių patarmių kaita: gretinamasis geolingvistikinis aspektas*: daktaro disertacija, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Čepaitienė Agnė 2018a: Tarminių ypatybių kaita Ramygalos apylinkėse. – *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos* 5, sud. R. Bakšienė, N. Morozova, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 44–75.

Čepaitienė Agnė 2019: Pasvalio geolektas: tarminės ypatybės dialektometrijos požiūriu. – *Taikomoji kalbotyra* 12, 39–74. Prieiga internete: <https://taikomojikalbotyra.lt/ojs/index.php/taikomoji-kalbotyra/article/view/183/131>.

Čepaitienė Agnė, Bakšienė Rima 2020: A Quantitative Analysis of the Eastern Aukštaitian Subdialects of the Lithuanian Language. – *Scando-Slavica* 65, 1–37.

Čepaitienė Agnė, Gudaitis Aidai 2021: Petro Būtėno okuojančių šnektų ribų rekonstrukcija. – *Kultūros studijos Panevėžyje: Petras Būtėnas* (priimta spausdinti).

Enrich (Analysis). Prieiga internete: <https://pro.arcgis.com/en/pro-app/latest/tool-reference/analysis/enrich.htm>.

ESRI 2004: *ArcGIS Desktop Help*, Redlands: ESRI Press.

Garšva Kazimieras 1977: Akcentuacijos ir vokalizmo sąryšis šiaurės vakarų panevėžiškių tarmėje. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 17, 76–87.

Garšva Kazimieras 1982: Svarbesnės šiaurės vakarų panevėžiškių fonologijos ypatybės. – *Baltistica* 18(1), 65–74.

Garšva Kazimieras 1982a: *Joniškėlio apylinkių šnektos tekstai*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Garšva Kazimieras 1984: Šiaurės vakarų panevėžiškių akūtinių ir cirkumfleksinių garsų trukmė ir intensyvumo viršūnė. – *Lietuvos TSR MA darbai* 2(87), A serija, 74–82.

Garšva Kazimieras 2002: Panevėžiškių fonetikos raida abipus Latvijos sienos. – *Acta Linguistica Lithuanica* 47, 9–18.

Gerullis Georg 1930: *Litauische dialektstudien*, Leipzig: Markert & Petters Verlag.

Geržotaitė Laura 2016: Jaunųjų šiauliškių ir panevėžiškių tarminė savimonė: ribos mentaliniuose žemėlapiuose. – *Acta Linguistica Lithuanica* 74, 121–142.

Girdenis Aleksas, Kačiuškienė Genovaitė 2006: Dvibalsių priegaidės: šiaurės žemaičiai ir šiaurės panevėžiškiai. – *Acta humanitarica universitatis Saulensis* 1, 35–40.

Girdenis Aleksas, Zinkevičius Zigmąs 1966: Dėl lietuvių tarmių klasifikacijos. – *Kalbotyra* 14, 139–147.

Hoch Shawn, Hayes James 2010: Geolinguistics: The Incorporation of Geographic Information Systems and Science. – *The Geographical Bulletin* 51, 23–36.

How Multivariate Clustering works. Prieiga internete: <https://pro.arcgis.com/en/pro-app/latest/tool-reference/spatial-statistics/how-multivariate-clustering-works.htm>.

Yamada Ikuho 2016: Thiessen polygon. – *The International Encyclopedia of Geograph*, eds. D. Richardson, N. Castree, M. F. Goodchild, A. Kobayashi, W. Liu, R. A. Marston, John Wiley & Sons, Ltd, 2–6.

Jaunius Kazimieras 1898 (1970): Panevėžiškių tarmė. *Kalbininkas Kazimieras Jaunius*, sud. V. Drotvinas, V. Grinaveckis. Vilnius: Mintis.

Kačiuškienė Genovaitė 1982: Vakarinių šiaurės panevėžiškių balsių kiekybė ir jos fonologinė interpretacija. – *Kalbotyra* 33(1), 39–45.

Kačiuškienė Genovaitė 1983: Šiaurės panevėžiškių murmamųjų balsių fonetinės ypatybės, distribucija ir fonologinė interpretacija. – *Kalbotyra* 34(1), 24–38.

Kačiuškienė Genovaitė 1984: Šiaurės panevėžiškių tarmės balsių psichoakustinė klasifikacija. – *Kalbotyra* 35(1), 42–53.

Kačiuškienė Genovaitė 2000: Nekirčiuotų i/u ir ę/ø vartojimas Joniškėlio ir Pakruojo apylinkių rišliuose tekstuose. – *Baltu filologija* IX, 25–31.

Kačiuškienė Genovaitė 2003: Trečiojo amžiaus universitetas Šiauliuose: klausytojų požiūris į gimtąją tarmę. – *Pedagogika* 69, 88–92.

Kačiuškienė Genovaitė 2005: Panevėžio tarmių aprašas – pirmoji mokslinė šiaurės panevėžiškių tarmės studija. – *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos* 1, 49–53.

Kačiuškienė Genovaitė 2005a: Antano Baranausko ir Kazimiero Jauniaus vieta šiaurės panevėžiškių tarmės tyrimo istorijoje. – *Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai* 19, 499–503.

Kačiuškienė Genovaitė 2005b: Sodybų statinių pavadinimai šiaurės panevėžiškių tarmėje: anketinis tyrimas. – *Žmogus kalbos erdvėje* 4, 60–64.

Kačiuškienė Genovaitė 2006: *Šiaurės panevėžiškių tarmės fonologijos bruožai*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Kačiuškienė Genovaitė 2009: Sakytinės lietuvių kalbos tekstynas: tarminių formų vartoseną. – *Filologija* 14, 61–67.

Kačiuškienė Genovaitė 2012: Tarmių fonetinių ypatybių atspindžiai „Sakytinės lietuvių kalbos tekстыne“. – *Baltistica* 8, 53–62.

Kačiuškienė Genovaitė, Girdenis Aleksas 1982: „Žiemgališkoji“ anaptiksė šiaurės panevėžiškių tarmėje ir jos kilmė. – *Baltistica* 18(2), 189–191.

Kačiuškienė Genovaitė, Girdenis Aleksas 1997: Rytų aukštaičių ir šiaurės žemaičių priegaidės: bendrybės ir skirtumai. – *Kalbotyra* 46(1), 31–36.

Kazlauskas Jonas 1968: *Lietuvių kalbos istorinė gramatika*, Vilnius: Mintis.

Lameli Alfred, Kehrein Roland, Stefan Rabanus (eds.) 2010: *Language and Space: An International Handbook of Linguistic Variation*. Vol. 2: *Language Mapping*, Berlin: Mouton de Gruyter.

Lee Jay, Kretzschmar William A. 1993: Spatial analysis of linguistic data with GIS functions. – *International Journal of Geographic Information Systems* 7(6), 541–560.

Lee Jay, Jiajun Qiao, Han Dong 2018: GIS in Linguistic Research. – *Computer Science*, 152–156.

Lietuvos Respublikos gyvenamosios vietovės. Prieiga internete: <https://www.arcgis.com/home/item.html?id=66816b6b9033409aa36b8a06c07ba9e8>.

LKA I – *Lietuvių kalbos atlasas*, t. 1: *Leksika*, atsak. red. K. Morkūnas, Vilnius: Mokslas, 1977.

LKA II – *Lietuvių kalbos atlasas*, t. 2: *Fonetika*, atsak. red. K. Morkūnas, Vilnius: Mokslas, 1982.

LKA III – *Lietuvių kalbos atlasas*, t. 3: *Morfologija*, atsak. red. K. Morkūnas, Vilnius: Mokslas, 1991.

LKT 1970: *Lietuvių kalbos tarmės. Chrestomatija*, red. E. Grinaveckienė, K. Morkūnas, Vilnius: Mintis.

LKTCh 2004: *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija*, sud. R. Bacevičiūtė, A. Ivanauskienė, A. Leskauskaitė, E. Trumpa, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.

LMA Vrublevskijų bibliotekos žemėlapiai. Prieiga internete: <https://maps-lmavb.hub.arcgis.com/>.

Markevičienė Žaneta 2001: *Aukštaičių tarmių tekstai II*, Vilnius: VU leidykla.

Meiliūnaitė Violeta 2009: *Pietų panevėžiškių vokalizmas ir jo raidos bruožai*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuvių kalbos institutas.

Michael Bauer Research GmbH. Prieiga internete: http://downloads.esri.com/esri_content_doc/dbl/int/MB-Research_Notes_July_2020.pdf.

Mikulėnienė Danguolė 2011: Leopold Geitler's Contribution to Lithuanian dialectology: geolinguistic aspect. – *Dialektologie a geolinguistika v současné střední Evropě*, 19–27.

Mikulėnienė Danguolė 2019: Tarmiškumo bruožų nomenklatūra: nuo tarminių požymių prie tarmiškumo žymenų. – *Respectus philologicus* 35(40), 51–62.

Mikulėnienė Danguolė, Čepaitienė Agnė 2021: *Tarmyno punkto samprata*. – *Baltistica* (priimta spausdinti).

Pukevičiūtė Agnė 2015: Rytų aukštaičiai panevėžiškiai: klasterinė analizė ieškant tarmiškumo. – *Acta Linguistica Lithuanica* 72, 175–195.

Ramonienė Meilutė 2006: Nuostatos dėl bendrinės kalbos ir tarmės: Joniškėlio atvejis. – *Kalbos kultūra* 7, 137–148.

Ručinskaitė Irena 1984: „Murmamųjų“ balsių kokybinė opozicija šiaurės panevėžiškių tarmėje. – *Kalbotyra* 35(1), 72–76.

Salys Antanas 1933: Kelios pastabos tarmių istorijai. – *Archivum Philologicum* 4, 21–34.

Salys Antanas 1992: *Raštai*, t. 4: *Lietuvių kalbos tarmės*, Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija.

Teerarojanarat Sirivilai, Tingsabadh Kalaya 2011: Using GIS for Linguistic Study: a Case of Dialect Change in the Northeastern Region of Thailand. – *Procedia Social and Behavioral Sciences* 21, 362–371.

Teerarojanarat Sirivilai, Tingsabadh Kalaya 2011a: A Gis-Based Approach For Dialect Boundary Studies. – *Dialectologia* 6(2011), 55–75.

What is empirical Bayesian kriging? Prieiga internete: <https://pro.arcgis.com/en/pro-app/latest/help/analysis/geostatistical-analyst/what-is-empirical-bayesian-kriging-.htm>.

Zinkevičius Zigmas 1966: *Lietuvių dialektologija*, Vilnius: Mintis.

Zinkevičius Zigmas 1975: Apie č', dž' // t', d' kaitą šiaurės panevėžiškių vardažodžių paradigmoje. – *Kalbotyra* 26(1), 85.

Zinkevičius Zigmas 1979: Kirčio atitraukimas ir kirčiavimo paradigmos. – *Kalbotyra* 30(1), 90–93.

Zinkevičius Zigmas 2006: *Lietuvių tarmių kilmė*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.

Барановскій Антоній Я. 1898: *Замѣтки о литовскомъ языкѣ и словарь*, Санктпетербургъ: Типографія Императорской Академіи Наукъ.

Вольтеръ Эдуардъ А. 1886: *Программа для указанія особенностей говоровъ Литвы и Жмуди*, Санкт Петербургъ: Типографія Императорской Академіи Наукъ.

Вольтеръ Эдуардъ А. 1904: *Литовская хрестоматия* 2, Санкт Петербург: Типография Императорской Академіи Наукъ.

The Change of Phonetic Differential Feature in the Eastern Aukštaitian Subdialect of Panevėžys: the Geospatial Approach

SUMMARY

The article deals with one of the phonetic differential features of the Eastern Aukštaitian subdialect of Panevėžys. This phonetic feature is characterised by pronunciation [ɔn], [ɔm] of stressed and unstressed semi-diphthongs *an*, *am* in the stem, that is traditionally referred to as “okavimas”. The geo-spatial methods based on GIS technology for geolinguistic analysis were used for this dialectal feature for the first time in Lithuania. The purpose of this study is to determine the change of the “okavimas” feature over 100 years and to assess its continuity.

The analysed material is based on data from two studies carried out at different periods of time. The first one was published in the article by Petras Būtėnas (1932), which specified the exact borders of the phonetic feature “okavimas” in the territory of the Eastern Aukštaitian subdialect of Panevėžys. The second study was carried out by the authors of this article on the basis of audio recordings of 45 respondents born between 1888 and 1997, which were recorded at the beginning of the 21st century mainly from the periphery of the area of the phonetic feature “okavimas”.

The results of both studies are reflected in the digital maps generated using the GIS tools and methods. The area and intensiveness of the phonetic distinctive feature “okavimas” was found to have changed and almost disappeared during the time. From a time perspective, the breaking point of the change in the intensity of use of the “okavimas” feature could have taken place during the Second World War and the post-war period. The results show a consistent and gradual decline in the “okavimas” feature. This is also evidenced by the recent socio-economic and socio-cultural data.

Įteikta 2021 m. gegužės 23 d.

AGNĖ ČEPAITIENĖ

AIDAS GUDAITIS

Lietuvių kalbos institutas

Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva

agne.cepaitiene@lki.lt

aidas.gudaitis@lki.lt